

Луць Володимир Васильович

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України

**МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «СТРОК» І «ТЕРМІН»
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ***

Постановка проблеми. Динамічний розвиток економічних процесів і соціальних перетворень у сучасній Україні ґрунтується на активному використанні часу як об'єктивної категорії та пов'язаних із ним понять: «строк», «термін», «негайно» тощо.

Загальні часові параметри функціонування правовідносин визначаються насамперед правовими нормами. Положення про строки містяться в нормах Цивільного (ЦК), Господарського (ГК), Земельного (ЗК) кодексів України, у численних інших нормативно-правових актах, що регулюють цивільні майнові й особисті немайнові відносини їх учасників. Обмеженими в часі є не лише правовідносини в цілому, а й суб'єктивні права й обов'язки, які становлять зміст цих правовідносин. Установлені в правовідносинах права й обов'язки забезпечують можливість учинення їх суб'єктами певних дій, спрямованих на досягнення допустимих законом цілей. Тому регулювання дії в часі суб'єктивних прав і обов'язків є важливим засобом юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Строки впорядковують цивільний обіг, стабілізують цивільні правовідносини, сприяють своєчасному та якісному задоволенню потреб їх учасників, забезпечують своєчасний захист порушених і суб'єктивних прав та інтересів учасників цих відносин.

Положення про строки й терміни пронизують майже всі підгалузі й інститути цивільного права. Питання про строки й терміни має важливе методологічне значення не лише для цивільного права, а й для розуміння відповідних часових понять під час застосування норм сімейного, земельного, екологічного, господарського й інших галузей законодавства.

Різним рівням і формам руху матерії відповідають певні форми прояву часу. У працях філософів переконливо доведена можливість існування у світі різноманітних просторово-часових форм, які відрізняються від інших форм тим, що є необхідними умовами існування численних класів матеріальних об'єктів. До таких форм належать соціальний простір і соціальний час.

Під час дослідження соціального часу слід мати

на увазі, що всякий різновид часу має соціальний характер, оскільки все, що відбувається в суспільстві, є соціальним. Тому час, який вивчається усіма суспільними дисциплінами (історією, правознавством, соціологією тощо), є соціальним часом. Але кожна наука досліджує його під своїм кутом зору.

Соціальний час є формою існування соціальної матерії, формою суспільного буття. Суспільні процеси і явища, людська діяльність узагалі відбуваються в часі. Вони розвиваються в певній послідовності й мають деяку тривалість. Ці властивості притаманні всяким явищам матеріального світу. Специфіка ж соціального часу як форми руху соціальної матерії полягає в тому, що на нього накладає відбиток наявний лише в суспільстві діалектичний зв'язок об'єктивного й суб'єктивного, необхідності й свободи. Суспільні зв'язки й відносини, становлячи зміст соціального часу, виникають на базі тієї діяльності, яка здійснюється людьми. І хоча просторово-часові форми, які їх опосередковують, виникають об'єктивно, усвідомлення останніх людьми в умовах суспільства стає одним із важливих чинників у науковому управлінні соціальними процесами.

Мета статті – розглянути методологічне значення категорій «строк» і «термін» у цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Питання про роль і місце строків у цивільних правовідносинах можна розглядати в декількох площинах: а) строк як момент виникнення (початку) або припинення правовідносин; б) строк як одна з умов, що визначає його зміст; в) строк як критерій правомірності (своєчасності) поведінки учасників правовідносин тощо. У літературі із цивільного права в аналізі строків останні найчастіше з'ясовуються з огляду на їх місце в системі юридичних фактів. Під юридичними фактами прийнято розуміти факти реальної дійсності, з якими право пов'язує настання певних юридичних наслідків, зокрема зміну чи припинення прав і юридичних обов'язків. Юридичний факт – це факт соціальний. Будь-який факт людської діяльності й навіть явище природи, якому закон надає правове значення, має соціальне забарвлення.

Соціальний факт зазвичай розглядається у двох аспектах: онтологічному й гносеологічному. У пер-

* Репринт статті

шому випадку про нього говорять як про елемент об'єктивної соціальної дійсності, у другому – як про компонент емпіричного знання, що відображає об'єктивні процеси та явища соціального життя [1, с. 27–29]. Обидва ці підходи можна застосувати й для юридичних фактів: з одного боку, це – явища реального життя, з іншого – моменти чи ступені в пізнанні правової дійсності, вони відрізняються юридичною значущістю наслідків, які ними викликані.

Юридичні факти класифікуються за різними ознаками. Однією з таких ознак є відношення до цих фактів норм права. Відповідно до специфіки предмета й методу правового регулювання, властивих кожній галузі права, її норми й інститути передбачають і певні види юридичних фактів. Така класифікація сприяє глибшому з'ясуванню змісту галузей права і їх розмежуванню.

Незалежно від галузевої приналежності юридичні факти за ознакою їх відношення до волі суб'єктів поділяються на дії та події. Якщо дії (бездіяльність) вчиняються по волі людей і являють собою акти усвідомленої поведінки, то події – це явища, які у своєму розвитку від волі людей не залежать. Крім традиційного поділу юридичних фактів за вольовою ознакою на дії та події, висловлено думку про доцільність відокремлення групи юридичних фактів-станів, і залежно від їх тривалості слід розрізняти такі: а) факти однократної дії, б) тривалі юридичні факти – стани [2, с. 36].

Слід зазначити, що класифікація юридичних фактів за ознакою їх тривалості цілком прийнятна, оскільки вона сприяє більш глибокому їх пізнанню, зокрема з огляду їх дії в часі. Саме дії та події можуть мати різну тривалість у часі. Питання ж про виділення станів в окремий вид юридичних фактів має в науці свою історію й залишається дискусійним. Приклади фактів-станів, які часто наводяться (перебування в шлюбі, родинні зв'язки тощо), являють собою не що інше, як правовідносини, що виникли внаслідок певних юридичних фактів – дій або подій (зокрема, укладення шлюбу). Із приводу відособлення діяльності та її результатів в окрему групу юридичних фактів можна вказати, що діяльність складається з окремих дій людей і їх колективів, певній частині яких закон надає юридичну значущість, тобто визнає юридичними фактами.

Перелік юридичних фактів – підстав виникнення цивільних прав і обов'язків (ст. 11 ЦК) у силу дії в цивільному праві принципів аналогії закону й аналогії права (ст. 8 ЦК) не є вичерпним.

Правові строки звичайно вважаються подіями, маючи на увазі плин часу (строку). Так, О.О. Красавчиков плин часу виділяв в окрему групу абсолют-

них юридичних подій, виникнення та дія яких не зумовлені вольовою діяльністю людей [3, с. 166–168].

У сучасних російських наукових дослідженнях підтримується наведена думка щодо юридичної природи строків. Так, М.Я. Кириллова й П.В. Крашенніков вважають, що в системі юридичних фактів строк належить до подій, оскільки настає (спливає) так само незалежно від волі людей, як і плин часу взагалі [4, с. 6]. Таку саму оцінку одержує правовий строк і в підручниках із цивільного права [5, с. 330].

Заперечуючи думку О.О. Красавчикова, який стверджував, що плинові часу людина не може протиставляти свою діяльність, оскільки вона сама існує в часі, В.П. Грибанов правильно підкреслював, що людина, здійснюючи свою діяльність, активно використовує час. Люди можуть приурочити здійснення тієї чи іншої діяльності до певного моменту в часі або до певного відрізка часу, можуть установлювати певні строки для тих чи інших дій, а із цього випливає, що строк як юридичний факт у своєму виникненні має вольовий характер. Воля людей, на його думку, істотно впливає не лише на розмір установленого строку, не лише на початок його перебігу, а й на сам перебіг цього строку, який волею людей можна зупинити, перервати чи продовжити. Водночас закінчення певного строку не можна віднести й до юридичних дій, оскільки перебіг його є окремим випадком плину часу незалежно від волі й діяльності людей. Ураховуючи ту роль, яку відіграють строки у виникненні, зміні, здійсненні й захисті цивільних прав, В.П. Грибанов дійшов висновку, що юридичні строки в системі юридичних фактів цивільного права посідають самостійне місце поряд з юридичними подіями і юридичними діями і за своїм характером являють щось середнє між ними [6, с. 8–10].

Зіставляючи різні погляди на юридичну природу строків у праві, важливо насамперед визначити зв'язок строків із волею суб'єктів цивільних прав і обов'язків. Строк як визначений наперед момент або відрізок часу обмежує дію в часі суб'єктивних прав і обов'язків. Оскільки ці права й обов'язки частіше за все виникають за волею їх носіїв, остільки вольовий характер мають і строки, що обмежують їх дію в часі. Конкретні строки здійснення й особливо строки захисту цивільних прав передбачаються нормою закону. Проте закон сам має вольовий характер як юридичне вираження державної волі. Механізм дії нормативних приписів найчастіше «вмикається» (крім настання юридичних подій) завдяки здійсненню усвідомлених і цілеспрямованих вольових дій (правочинів, актів органів державної влади тощо), які позначаються на динаміці цивільних правовідносин.

Строк може бути визначений самими учасниками правовідносин, установлений за рішенням суду. Вольовий характер цього строку не може викликати сумніву. Якщо зазначеним шляхом строк не встановлено, то сторони керуються тими часовими критеріями, які закріплені в законі. Строки, установлені законом, стають обов'язковими для суб'єктів правовідносин або внаслідок того, що закон забороняє їх зміну за угодою сторін (наприклад, зменшення позовної давності), або тому, що сторони не скористалися наданою їм можливістю визначити строк на свій розсуд (наприклад, збільшити гарантійний строк).

Як результат вольових і усвідомлених юридичних дій суб'єктів права, строки мають певний суб'єктивний відтінок. Але після їх установлення щодо свідомості осіб, які їх визначили, та інших осіб вони існують об'єктивно як реальний факт життя. Чи може людина протиставляти свою діяльність об'єктивному плинові часу? Загалом позитивно відповідаючи на це запитання, В.П. Грибанов правильно підкреслював, що у сфері цивільно-правових відносин юридичного значення набуває не плин часу взагалі, а закінчення певного строку, настання певного моменту [6, с. 9]. Перебіг та обчислення строків у цивільному праві відбувається за правилами, установленними волею законодавця (Глава 18 ЦК «Визначення та обчислення строків»). Серед обставин, які впливають на перебіг строків давності (зупинення, переривання), закон передбачає й вольові дії учасників правовідносин або державних органів (переведення на військовий стан Збройних Сил України, у складі яких перебувають позивач або відповідач; пред'явлення позову в установленому порядку; учинення зобов'язаною особою дій, що свідчать про визнання боргу). Суд за наявності поважних причин пропуску позовної давності може відновити строк і захистити порушене право.

Ще більшими можливостями впливати на моменти настання чи закінчення строків володіють сторони, які встановили ці строки. Своїм взаємним волевиявленням учасники відносин можуть змінювати строк, наближати чи віддаляти моменти його настання або закінчення. Плинові строку суб'єкт може протиставляти свою активну діяльність, здійснивши належне йому право чи виконавши належним чином покладений на нього обов'язок у межах обумовленого строку або навіть достроково. Отже, і перебіг строку піддається впливу людей, залежить від їх волі та свідомості.

Цивільно-правові строки є часовою формою розвитку цивільних правовідносин, формою існування й здійснення (виконання) суб'єктивних прав

і обов'язків, які становлять зміст правовідносин. Суб'єктивне право й обов'язок являють собою можливість або необхідність учинення їх носіями певних дій або утримання від їх учинення. Зміст строку становлять або дія, або подія (події теж відбуваються в часі, мають певну тривалість). Поза цими фактами встановлення й існування строків втрачає сенс. Ось чому настання або закінчення строку набувають значення не самі по собі, а в поєднанні з подіями чи тими діями, для вчинення або утримання від учинення яких цей строк установлений.

Із такою позицією [7, с. 37–43] не погоджується М.В. Батянов, вважаючи, що В.В. Луць аналізує строк лише як форму існування явищ реальної дійсності, що мають правове значення, і ніби не розмежовує перебіг строку та його закінчення (настання). Строк може виступати в праві як, наприклад, темпоральна характеристика, яку важко розглядати як форму будь-якого явища [8, с. 15]. Проте в подальшому викладі М.В. Батянов стверджує, що будь-який правовий строк завжди розглядається у зв'язку із тим чи іншим правовим явищем як своєрідною точкою додатку до нього. Тому перебіг строку не може розглядатися як юридичний факт, адже в протилежному підході його потрібно було б віднести до юридичних фактів – станів. Однак у такому разі правові наслідки породжуються не самим перебігом строку, а тим явищем чи процесом, до якого належить перебіг строку. Сам по собі перебіг строку самостійних правових наслідків породжувати не може [8, с. 15].

Як слушно зауважує М.Д. Пленюк, строк є окремим правовим явищем, що тісно пов'язаний з тими чи іншими юридичними фактами (діями або подіями). На відміну від юридичного факту, який є самостійною категорією, строк (термін) не існує сам по собі, а є часовим відображенням існування певних дій або подій (юридичних фактів) [9, с. 113–114].

Із наведеного можна дійти висновку, що строки не посідають самостійного місця в загальній системі юридичних фактів поряд із юридичними діями та юридичними подіями. Як форма, час властивий і одним, і іншим. Тому, виступаючи часовою формою, у якій відбуваються події і вчиняються дії (бездіяльність), строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями й подіями. З урахуванням цього строк визначався нами як період або момент часу, з настанням або закінченням якого пов'язана певна подія або дія (бездіяльність), що має юридичне значення [10, с. 20–21].

В українській правовій термінології поряд із поняттям «строк» (що відображає певний період у часі (рік, місяць), часто вживається поняття «термін», із яким пов'язується певний момент у часі, зокрема

календарна дата чи певна подія, що має неодмінно настати. Тому ЦК України 2003 р. окремо визначає поняття «строк» і «термін». Відповідно до ст. 251 ЦК строком визнається період у часі, із закінченням якого пов'язана певна дія чи подія, що має юридичне значення. У цьому разі строк обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями чи годинами. Початок строку чи його закінчення може визначатися також указівкою на подію, що має неминуче настати. Терміном же визначається момент у часі, із настанням якого пов'язана певна дія або подія, що має юридичне значення. Термін визначається календарною датою або ж указівкою на подію, яка має неминуче настати.

Найбільш поширеним способом визначення строку в законі й під час його застосування є встановлення періодів часу, які обчислюються роками, місяцями, тижнями, днями й годинами. При цьому початковий або кінцевий моменти періоду можуть біти приурочені до певної календарної дати або події, які неминуче мають настати.

Найбільша визначеність у взаєминах сторін досягається під час позначення термінів календарними датами. При такому способі суб'єктивне право може бути здійснене або відповідний йому обов'язок виконаний саме в обумовлену дату. Виконання чи здійснення до настання цієї дати вважається достроковим. Строк, який зазначений календарною датою, може бути конкретизований зазначенням годин і навіть хвилин, приурочених до цієї дати. Сьогодні можна визнати лише таке виконання, яке здійснене до призначених годин доби.

Одним зі способів визначення строку чи терміну є вказівка на подію, яка має неминуче настати. Проте як строкову можна назвати ту подію, настання якої є неминучим, на відміну від події, що використовується під час укладення умовних правочинів і характеризується тим, що вірогідність її настання невідома.

Так, відповідно до частин 1 і 2 ст. 212 ЦК особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання чи зміну прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина), або обумовити припинення прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (скасувальна обставина).

При позначенні ж строку чи терміну вказівкою на подію, яка має неминуче настати, сторони цивільного правовідношення усвідомлюють об'єктивний характер певної події (обставини) і неминучість її настання, хоча конкретний момент настання цієї події в часі може бути наперед їм невідомим. Так, наприклад, можна приурочити вручення особі по-

дарунку в день її повноліття (досягнення 18 років), оскільки ця подія неодмінно настане в певний день (звичайно, при житті особи), після спливу 18 років із дати народження.

У законі (ч. 2 ст. 251 ЦК) поняття терміну збігається з певним моментом у часі, із настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Момент (від лат. *momentum* – рушійна сила, поштовх) означає мить, миттєвість, яка знаходиться між минулим і майбутнім.

О.В. Шовкова наголошує на тому, що в юридичному розумінні поняття «термін» і «момент» не завжди збігаються, а як приклад наводить категорію «момент набуття права власності» (ст. 334 ЦК), вважаючи, що в цьому разі момент не є часовою категорією, а певним юридичним фактом, смислове значення якого позбавлене темпорального навантаження [11, с. 31].

Таке твердження викликає сумнів, бо за ч. 1 ст. 334 ЦК право власності в набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Отже, значення юридичного факту тут має саме вчинення дій щодо передання майна, а не сам момент передачі, який фіксується в часі. Переданням майна вважається вручення його набувачеві чи перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту чи іншого товарно-розпорядчого документа на майно (ч. 2 ст. 334 ЦК).

Розмежування категорій «строк» і «термін» має важливе методологічне значення не лише для цивільного права, а й для розуміння відповідних часових понять у застосуванні норм сімейного, житлового, земельного, екологічного, господарського й інших галузей законодавства. На жаль, на рівні не лише інших галузей законодавства, а й підзаконних нормативних актів цивільного законодавства таке розмежування названих понять не завжди послідовно провадиться, коли замість поняття «строк» уживається поняття «термін» або навпаки.

Підкреслюючи необхідність розмежування понять «строк» і «термін», слід водночас відзначити їх взаємодію, поєднання в регулюванні певних цивільних правовідносин. Так, відповідно до ст. 530 ЦК, якщо в зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений указівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. Якщо строк (термін) виконання

боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання в будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору чи актів цивільного законодавства.

Отже, при невизначеності в зобов'язанні строку виконання боржником цивільно-правового обов'язку вчинення боржником дій із виконання обов'язку приурочується до моменту пред'явлення вимоги кредитором, яка може бути заявлена в будь-який час у період існування зобов'язання (термін). Але боржникові надається семиденний строк із дня пред'явлення вимоги для виконання такого обов'язку (строк).

Договором або актами цивільного законодавства може бути передбачено й інший пільговий строк або необхідність негайного виконання обов'язку. Так, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1049 ЦК, якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

Про негайне виконання після пред'явлення вимоги кредитором обов'язку йдеться, наприклад, у ст. 564 ЦК. Якщо за договором гарантії гарант одержав вимогу кредитора, то він (гарант) повинен негайно повідомити про це боржника й передати йому копії вимоги разом із доданими до неї документами. Гарант повинен розглянути вимогу в установленій у гарантії строк, а в разі його відсутності – у розумний строк, і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Словосполучення «розумний строк» означає необхідність враховувати всі конкретні обставини, у яких діють учасники правовідносин. Поняття «розумний строк» належить до оціночних понять, які рясніють у багатьох нормах ЦК. Хоча ЦК України оперує поняттям «розумний строк», однак не містить загальної норми, в якій розкривався б зміст цього поняття. Як зазначає Я.М. Романюк, чимала кількість оціночних понять у сучасних кодифікованих актах може призвести до виникнення низки проблем під час їх застосування. Застосовуючи оціночне поняття, суб'єкт правозастосування самостійно визначає шляхом власної правосвідомості, чи охоплюється використаним у правовій нормі оціночним поняттям факт, який мав місце, чи ні. Залежно від того, яка ситуація тлумачиться, установлюються межі правозастосовного досвіду, які змістовно зумовлюють вибір судом (чи іншим спеціальним

суб'єктом) конкретного правозастосовного рішення [12, с. 192–193].

У країнах загального права (США, Англії) розумний строк асоціюється з оцінкою дій і обставин, за яких вони вчиняються. Так, за § 2 ст. 1-204 Єдиного торговельного кодексу США, який строк є розумним для вчинення тієї чи іншої дії, залежить від характеру та мети такої дії та від пов'язаних із нею обставин. В англійському праві виконання протягом розумного строку розглядається як таке, що здійснюється з урахуванням характеру договору й обставин справи. Що є розумним строком – це питання факту в кожному конкретному випадку [13, с. 294].

Розмаїттям строків, які регулюються цивільним правом, викликана потреба в їх класифікації. Усяка класифікація має певні цілі; її наукова й практична цінність полягає в тому, що явища, які класифікуються, суворо систематизуються за однією наперед обраною ознакою.

Строки в науці цивільного права групуються за різними критеріями: за джерелами їх установлення, характером і способами їх визначення в законі, адміністративному акті, у договорі чи рішенні компетентного органу, за юридичним призначенням, правовими наслідками тощо. Класифікація строків за кожною з названих ознак має враховувати юридичну природу того чи іншого строку і його місце в системі інститутів цивільного права.

Серед підстав класифікації строків у цивільному праві велике практичне значення має насамперед поділ строків за тими цілями, для яких вони встановлені, за характером їх дій і правовими наслідками, які настають у зв'язку із закінченням того чи іншого строку. За цими ознаками розрізняють строки здійснення цивільних прав (строки існування прав, присічні, гарантійні та претензійні); строки захисту цивільних прав (позовна давність). Вважаючи, що такий поділ є важливим для наукового пізнання й правильного застосування строків, слід водночас визнати його досить умовним, оскільки й при захисті порушених прав у межах строку позовної давності створюється можливість для уповноваженої особи здійснити своє право. З огляду ж на захист порушених цивільних прав цю функцію виконують не лише строки позовної давності, а й гарантійні строки, строки оперативного захисту прав і процесуальні строки.

Строки в цивільному праві групують за такими критеріями.

За підставами (джерелами) встановлення можна виділити строки (терміни), які визначаються: 1) нормативними актами, у широкому розумінні – законом (наприклад, авторське право діє протягом

усього життя автора й 70 років після його смерті, починаючи з 1 січня року, який настає за роком смерті автора); 2) адміністративним актом (наприклад, місячним планом перевезення вантажів визначається строк дії зобов'язання залізниці з надання перевізних засобів, а вантажовідправника – із пред'явлення вантажів до перевезення протягом календарного місяця); 3) правочином (договором) (наприклад, за договором позики сторони визначили строк повернення грошей до першого жовтня певного року); 4) звичаєм ділового обороту (наприклад, правилами ІНКОТЕРМС); 5) рішенням суду (наприклад, за рішенням суду дається відстрочення виселення наймача з жиної площі на три місяці).

За ступенем самостійності учасників цивільних правовідносин у встановленні строків їх поділяють на імперативні, що не підлягають зміні за згодою сторін (наприклад, не допускається скорочення позовної давності), і диспозитивні, що визначаються за угодою сторін (наприклад, строки в орендних відносинах).

За розподілом обсягу прав і обов'язків сторін за окремими періодами часу розрізняють загальні й окремі строки. Наприклад, річний строк дії договору – це загальний строк поставки продукції, окремі ж строки (квартальні, місячні тощо) визначають поставку окремих партій продукції до закінчення цих проміжків часу в межах загального строку.

У літературі наводяться також інші підстави для класифікації строків (визначені та невизначені, загальні та спеціальні, початкові, проміжні та кінцеві тощо).

Переважну більшість майнових і особистих немайнових відносин, які регулюються нормами Цивільного кодексу й інших актів цивільного законодавства, становлять відносини, завдяки яким забезпечується правомірна поведінка суб'єктів цих відносин, нормальна реалізація ними суб'єктивних цивільних прав і виконання цивільно-правових обов'язків.

Строки (терміни) у регулятивних правовідносинах – це строки (терміни) здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків.

Закінчення строку, передбаченого для здійснення права чи виконання обов'язку, за загальним правилом, не тягне за собою автоматичного припинення цього права чи обов'язку, оскільки зберігається можливість їх здійснення й захисту протягом певних строків в оперативному, претензійному порядку чи в порядку позовного провадження. Однак щодо деяких цивільних правовідносин у законі передбачено, що нездійснення права чи невиконання обов'язку в певний строк чи термін призводить до припинення цього права чи обов'язку. Такі строки в літературі

називають *присічними*, або *преклюзивними* (від лат. *praeclusere* – перепиняти, перешкоджати).

У ЦК й інших актах цивільного законодавства передбачено чимало різних присічних строків. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 247 і ч. 1 ст. 248 ЦК строк дії довіреності визначається в самій довіреності. Якщо строк її дії не зазначено, довіреність зберігає чинність до її припинення. Представництво за довіреністю припиняється в разі закінчення строку довіреності. Отже, строк дії довіреності є присічним строком, бо з його закінченням припиняється право представника діяти від імені особи, яку він представляє.

Не вдаючись до з'ясування дискусійного питання про те, чи існує суб'єктивне право, чи воно припиняється зі спливом позовної давності, лише відзначимо, що особливість присічних строків полягає в тому, що вони, визначаючи межі суб'єктивного права в часі, входять до його змісту як внутрішньо важлива межа існування. Закінчення присічного строку зумовлює припинення суб'єктивного права чи обов'язку, але це не можна вважати достроковим припиненням суб'єктивного права. Про дострокове припинення права чи виконання обов'язку можна говорити в разі, якщо воно настало до закінчення строку. Натомість право чи обов'язок, обмежені присічним строком, припиняються із закінченням строку. Але присічний характер того чи іншого строку має прямо впливати зі змісту відповідної норми закону чи укладеного договору.

Відповідно до статей 15 і 16 (ч. 1) ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання чи оспорювання, а також свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового чи майнового права й інтересу. Проте можливість вимагати від компетентного органу захисту права чи охоронюваного законом інтересу також не є безмежною в часі: за загальним правилом, вона обмежена встановленими в законі строками позовної давності. Призначення останніх полягає не лише в тому, щоб визнати існуючим, відновити суб'єктивне право чи юридичний обов'язок або іншим способом захистити їх, а й забезпечити реалізацію закладених у суб'єктивному праві можливостей і задовольнити інтерес уповноваженого.

Відповідно до ст. 256 ЦК *позовна давність* – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу. Наведена норма є дещо невдалою, адже дає підстави вважати, що зі спливом позовної давності особа не може звертатися з позовом до суду.

Позовну давність не слід розглядати як строк, протягом якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого порушеного права. Відповідно до ч. 2 ст. 267 ЦК заява про захист цивільного права чи інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від впливу позовної давності. Ідеться про те, що протягом часу дії позовної давності особа може розраховувати на примусовий захист свого порушеного цивільного права чи інтересу судом. Сплив же позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові (ч. 4 ст. 267 ЦК). Словосполучення «позовна давність» відображає зв'язок, з одного боку, із формою захисту порушених прав (позов), а з іншого – із тривалістю захисту права в часі (давність).

Важливе значення має встановлення початкового моменту перебігу позовної давності, оскільки від нього залежить правильне обчислення строку давності і в підсумку – захист порушеного матеріального права.

Перебіг загальної чи спеціальної позовної давності починається з дня, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про порушення свого права чи про особу, яка порушила право (ч. 1 ст. 261 ЦК). У визначенні моменту виникнення права на позов відображаються як об'єктивні, так і суб'єктивні моменти: об'єктивний – сам факт порушення права, суб'єктивний – особа дізналася чи повинна була дізнатися про це порушення.

Після початку перебігу позовної давності можуть виникати обставини (юридичні факти), які або перешкоджають уповноваженій особі своєчасно пред'явити позов, або іншим способом впливають на нормальний перебіг давності. Ці обставини можуть призводити до зупинення перебігу давності (ст. 263 ЦК); переривання її (ст. 264 ЦК); відновлення пропущеного строку позовної давності, як загального, так і скороченого (ч. 5 ст. 267 ЦК).

Перебіг позовної давності *зупиняється*: а) коли вчиненню позову перешкоджала надзвичайна чи невідворотна за цих умов подія (непереборна сила); б) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторію); в) коли позивач або відповідач перебуває в складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, переведених на воєнний стан. До обставин, що зумовлюють зупинення перебігу позовної давності, віднесені також зупинення дії закону чи іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини (ст. 263 ЦК).

За ст. 78 ЦК УРСР 1963 р. перебіг позовної давності мав зупинятися за умови, що зазначені в цій

статті обставини виникли чи продовжували існувати в останні шість місяців давності, а якщо ця давність дорівнювала шести місяцям чи є меншою за шість місяців – протягом строку давності. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення давності, перебіг позовної давності триває. При цьому частина строку, що залишилася, продовжується до шести місяців, а якщо позовна давність була меншою ніж шість місяців – до строку позовної давності.

У новому ЦК питання вирішене дещо по-іншому, адже згідно зі ст. 263 у разі виникнення зазначених у ній обставин перебіг позовної давності зупиняється на весь час їх існування, а від дня їх припинення перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення. Однак таке вирішення цього питання не можна вважати обґрунтованим, оскільки з урахуванням часу, що минув до дня зупинення позовної давності, період, що залишився після припинення дії обставин, які зупинили перебіг позовної давності, може виявитися недостатнім для пред'явлення позову до суду. Ураховуючи, що для більшості окремих видів вимог ЦК встановив спеціальну (скорочену) позовну давність в один рік, саме цим строком може бути доповнена ч. 3 ст. 263 ЦК, яку можна було б викласти в такій редакції: «Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності з урахуванням часу, що минув до його зупинення, продовжується до одного року, а якщо позовна давність була меншою ніж один рік – до строку позовної давності».

До Науково-дослідного інституту приватного права й підприємництва імені акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України звернувся голова Верховного Суду України з проханням дати науковий висновок щодо правильного застосування положень статті 17 Закону України «Про іпотеку» у взаємозв'язку зі статтями 266, 267, 509, 598 ЦК України в спірних правовідносинах, які виникли за таких обставин.

Між Банком і Н. було укладено кредитний договір, за умовами якого Банк надав Н. грошові кошти в кредит. Із метою забезпечення виконання зобов'язань за цим договором Н. передав у іпотеку Банку об'єкт нерухомості, про що між ними було укладено договір іпотеки.

У листопаді 2013 року Банк звернувся до суду з позовом до боржника та іпотекодавця Н. про стягнення суми заборгованості за кредитним договором, а також про звернення стягнення на предмет іпотеки. Рішенням суду першої інстанції, яке набрало законної сили, у задоволенні цього позову Банку відмовлено в повному обсязі у зв'язку зі спливом позовної давності.

На підставі цього рішення суду Н. вважає, що його іпотечне зобов'язання перед Банком припинилося, і звернувся з відповідним позовом до суду про припинення іпотеки.

Як видно зі змісту правовідносин щодо виданих кредитів у цій справі, позичальник не повернув вчасно одержаний кредит, у зв'язку з чим банк звернувся до суду з позовом до боржника й іпотекодавця про стягнення суми заборгованості за кредитним договором і про звернення стягнення на предмет іпотеки, який був переданий боржником банкові в забезпечення виконання зобов'язань за договором.

У зв'язку із закінченням строку позовної давності суд правильно відмовив у задоволенні позовних вимог повністю, як щодо основної заборгованості за кредитним договором, так і щодо вимог за іпотечним договором.

Системний аналіз статті 17 Закону України «Про іпотеку» та статей 266, 267, 509, 598 ЦК України в контексті цієї справи дає підстави для таких висновків.

Відповідно до ч. 4 ст. 267 ЦК сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові. Але чи залишається дійсним і обов'язковим для сторін саме зобов'язання, що містить матеріально-правові вимоги, чи воно припиняється? Висловлювалися різні думки із цього приводу. Головним аргументом є посилання на ч. 1 ст. 267 ЦК про те, що особа,

яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона в момент виконання не знала про сплив позовної давності. На цій основі з'явилася т. зв. теорія «натуральних зобов'язань».

Натуральними вважаються такі зобов'язання, які не надають права вимагати їх примусового виконання, а відтак їх судового захисту, пропадає можливість, будучи добровільно виконаними, утримувати все, що буде надано або сплачено у зв'язку з їх виконанням [14].

Відмова в позові у зв'язку зі спливом позовної давності не призводить до припинення зобов'язання як щодо основних вимог, так і щодо додаткових вимог, що покликані забезпечувати основне зобов'язання (ч. 1 ст. 266 ЦК – накладення стягнення на заставлене майно). Тут з'ясовується певна невідповідність загальних норм Цивільного кодексу (ч. 1 ст. 267) і спеціального Закону України «Про іпотеку» (ст. 17), який не передбачає такого правила. У цій ситуації слід керуватися нормою Цивільного кодексу України (ч. 1 ст. 267), за якою зобов'язання, із приводу якого закінчився строк позовної давності, є дійсним, але позбавлене примусового судового захисту (натуральне зобов'язання).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можна стверджувати, що часові категорії «строк» і «термін» відіграють важливу методологічну роль у цивільному праві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Махов А.С., Серебряков Л.Е. Социальный факт и его роль в познании. Философские науки. 1973. № 6.
2. Иванова З.Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан. Сов. государство и право. 1990. № 2.
3. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., 1958.
4. Кириллова М.М., Крашенинников П.В. Сроки в гражданском праве. Исковая давность. М.: Статут, 2006.
5. Цивільне право України: підручник: у 2 ч. / за заг. ред. Р.Б. Шишки, В.А. Кройтора. Х., 2008. Ч. 1.
6. Грибанов В.П. Сроки в гражданском праве. 1967.
7. Луць В.В. Сроки в гражданских правоотношениях. Известия вузов. Правоведение. 1989.
8. Батянов М.В. Срок действия гражданско-правового договора: дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.03. Самара, 2004.
9. Пленюк М.Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. 2016.
10. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах. Львів, 1992.
11. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2007.
12. Романюк Я.М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики): монографія. К.: Ін Юре, 2016.
13. Халфина Р.О. Договор в английском гражданском праве. М., 1959.
14. Майданик Н.Р. Натуральні зобов'язання в цивільному праві України: системність, класифікація, види. Науковий вісник Ужгородського націон. університету. 2015.